

МІНЛИВА СТІЙКІСТЬ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті зіставлено різні дефініції поняття «мовна картина світу», названо методи, які застосовуються при вивченні мовної картини світу. На прикладі аналізу художніх текстів виявлено ознаки стійкості та змінюваності мовної картини світу.

Ключові слова: мовна картина світу, методи аналізу мовної картини світу, етнокультура, лексична семантика.

Розвиток лінгвістичних теорій безпосередньо пов'язаний із логічними чи психологічними засадами гносеологічних концепцій, які впродовж історичного розвитку мовознавства змінюють одна одну. У реєстрі енциклопедії «Українська мова» (К., 2000, 2004, 2007) немає статті *мовна картина світу*, хоч цей термін згаданий у розкритті словникового гасла *мовна свідомість* разом із такими поняттями, як «мовна особистість», «мовна ментальність». Так само не знаходимо відповідної реєстрової статті в праці «Лингвистический энциклопедический словарь» (М., 1990), проте про мовну картину світу (вислів подано в лапках) йдеться у зв'язку з неогумбольдтіанством, концепцією Сепіра-Ворфа. Вживання відповідного вислову в лапках засвідчує, що автор створюваного тексту використовує словосполучення не як загальноприйнятий, а як неоднозначний термін, можливо, образно вживаний вислів. Принагідно зауважимо, що багатозначність слова *знак* не заважає входженню в лінгвістичну терміносистему словосполучення *мовний знак*, тоді як метафорі *мовна картина світу* часто відмовляють у термінологічному змісті й статусі.

Короткий словник лінгвістичних термінів подає таке тлумачення терміна *мовна картина світу*: «членування предметного і поняттєвого світу засобами мови — словниковими, граматичними одиницями. У мовній картині світу відбиваються особливості сприймання мовцями навколишньої дійсності»¹.

У термінологічній енциклопедії «Сучасна лінгвістика» О. О. Селіванова визначає мовну картину світу як «представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій, сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості»².

Терміном *мовна картина світу* послуговуються лінгвісти, психологи, філософи, літературознавці, культурологи. Дослідники-лінгвісти постійно наголо-

¹ Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів.— К., 2001.— С. 93.

² Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.— Полтава ; К., 2006.— С. 365.

шують на паралельному існуванні концептуальної і мовної картин світу, а також на тому, що межа між першою і другою не чітка. Це спричинено, по-перше, асиметричною природою мовного знака, по-друге, — різницею між уявленням і поняттям. Досліджуючи національну мовну картину світу, Л. А. Лисиченко розглядає уявлення і поняття як явища різних рівнів мовної картини світу, в якій знаходять вираження знання, здобуті не просто безпосереднім спогляданням, сприйманням органами чуття, а шляхом формування й освоєння духовних цінностей логічним шляхом за допомогою мови³. У зв'язку з цим дослідниця наголошує на тому, що мова, ментальність та духовний світ людини перебувають у прямій взаємній залежності: змінюється ментальність, сприймання світу — змінюється й мовна картина світу, а зміни в мовній картині світу обов'язково впливають на зміну ментальності.

Мова як феномен національної самоідентифікації, як вербалізований вияв ментальності народу, стрижень національної культури відтінює універсальні логічні закони людського пізнання, мислення. У різноплановій комунікативній діяльності, що відповідає сучасним інформаційним, пізнавальним, естетичним потребам соціуму, закладено основи національної, індивідуальної, поетичної, наукової, релігійної, побутової мовної картини світу. Диференційний підхід до різних сфер мовної діяльності детермінує відповідне розрізнення, виявлення специфіки мовної картини світу.

Одиниці мовної картини світу — це етнопсихолінгвальні явища, лінгвокультуреми. Звернімо увагу на визначення терміна *лінгвокультурема*. Це «мовний знак, який містить культурну інформацію. Лінгвокультурема не є одиницею мовної системи, а лише базовим терміном лінгвокультурології і служить на позначення одиниці вербалізації культурного змісту. План форми лінгвокультуреми може відповідати лексемі, словосполученню, тексту. Планом змісту лінгвокультуреми є культурна інформація — сукупність культурно маркованих знань й уявлень носіїв певної культури»⁴. Дослідники оперують поняттями «культурні семи», «культурний фон», «культурні концепти», «культурна конотація». Названі поняття, належачи до системних понять лінгвокультурології, мають мовне вираження — від слова до тексту. Лінгвісти, досліджуючи мовну картину світу, не можуть нехтувати знаннями лінгвокультурології, етнопсихології. Когнітивна лінгвістика, етнологістика засвідчують зв'язок мовної картини світу з психологією, культурою етносу.

Окреслення етнологістики як самостійного наукового напрямку⁵ зумовило актуалізацію поняття «мовна картина світу». Увага до цього поняття в кінці ХХ ст. підтвердила закономірність зміни наукової парадигми дослідження мови — вибір антропоцентричного, або психологічного, підходу до вивчення мовних одиниць і явищ, що відтіснив на другий план формально-структурний аналіз одиниць мовних рівнів, детермінований теорією структуралізму.

Кожна мова членує світ по-своєму. Це не заперечує існування логічних законів пізнання, універсальних для всього людства. У контексті загальних проблем «мова і мислення», «мова і пізнання» поняття «мовна картина світу» набуло термінологічного значення й потребує поглибленого вивчення.

³ Лисиченко Л. А. За що Іван Котляревський посадив пана Парпуру в пекло? (есеї про деякі процеси в мові сучасної поезії) // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. Драгоманова. Сер. 8. Філол. науки (мовознавство і літературознавство). — 2009. — Вип. 3. — С. 14–18.

⁴ Селіванова О. О. Знач. праця. — С. 303.

⁵ Жайворонок В. В. Українська етнологістика: нариси. — К., 2007. — 262 с.

Складна взаємодія, у якій перебувають поняття, уявлення, слово, вербалізоване поняття, зумовлює пошуки різних підходів і методів до виявлення специфіки мовної картини світу, відбитої в засобах національно-мовного вираження. Різні мови — це ніби різні вікна, через які кожний народ дивиться на світ і сприймає, ословлює його по-своєму, засвідчуючи таким чином різні типи ментальності. Психолінгвальне поняття «ментальність» охоплює своїм змістом міфологічне мислення, специфіку мовних форм, що пов'язані з чуттєвим і поняттєвим досвідом людей.

Досліджуючи специфіку національного сприймання світу, вчені оперують поняттями «концепт», «концептуальна картина світу», «мовна картина світу», «концептуально-мовна картина світу», «когнітивна модель світу». З погляду філософії мови світ постає як єдине ціле, універсум, який у результаті творчої роботи людського духу, інтелектуальної діяльності людини оречевлюється в словах, у мовних формах. Слово, номінація, виступає результатом такої творчої діяльності людини, засобом формування, об'єктивації думки. Визначаючи сфери пізнання, в яких виявляється специфіка номінативної природи мови, дослідники оперують такими найзагальнішими класифікаціями, як-от: *Всесвіт* (Небо і небесні тіла; Земля; Рослинний світ; Тваринний світ); *Людина* (Людина як жива істота; Душа і розум; Людина як суспільна істота; Соціальна організація та соціальні інститути); *Людина і Всесвіт* (Дане об'єктивно; Набуте досвідом — наука й техніка). У наведеній найзагальнішій класифікації відбито об'єктивну концептуальну модель світу як загальнолюдського універсуму. Спираючись на таке розуміння універсуму, В. В. Жайворонок пропонує дефініцію: «Мовна картина світу — це мозаїкоподібна польова структура взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього стану людини, тобто загальною картиню (модель) світу як таку»⁶. У наведеному визначенні автор наголошує, по-перше, на таких складниках мовної картини світу, як одиниці структурних рівнів мови — фонетичного, лексичного, граматичного, а також стилістичні характеристики, по-друге, — на методі польового дослідження мовної картини світу. Якщо елімінувати питання методу (методи виявлення одиниць, складників мовної картини світу не варто обмежувати якимось одним методом), то наведене визначення можна спростити, уникнувши при цьому немотивованого протиставлення понять чи небажаної синонімізації висловів *мовна картина світу* і *картина (модель) світу*: мовна картина світу — це членування предметного і поняттєвого світу засобами мови — словниковими, граматичними одиницями, власне, одиницями всіх мовних рівнів. Мовна картина світу, в іншій термінології — мовний образ світу, на думку сучасних дослідників художнього тексту, є ключовою категорією когнітивних концепцій⁷.

Як правило, специфіку національної мовної картини світу показують на прикладі системи і функціонування лексичних одиниць, характеристики їхньої внутрішньої форми, в якій засвідчено детермінізм лексичної номінації, на прикладі семантичних і словотвірних дериватів, а також на прикладі фразеології. Думка про залежність словника національної мови від природних умов життя етносу не викликає заперечень: докази цього лежать нібито на поверхні. Для ук-

⁶ Жайворонок В. В. Знач. праця.— С. 15.

⁷ Dobrzyńska T. Zatrzymać czas (O językowych i tekstowych sposobach kształtowania czasu w utworach poetyckich) // Stylistyka.— Opole, 2007.— Т. 16.— S. 126.

раїнської мовної картини світу показові, наприклад, номінації лікарських рослин: вони мають оригінальну внутрішню форму; часто назва відповідної рослини варіюється залежно від ареалу поширення рослини, різних асоціативних зв'язків між формою, функціональною сутністю реалії, тобто народні назви, відбиті в ботанічній термінології української мови, мають на собі відбиток міфопоетичного мислення народу.

Умови природного життя етносу накладають відбиток на загальномовний словник, а цей словник становить основу образного сприймання світу мовцем, надто тоді, коли цей мовець — художник, майстер слова. Щоб пізнати істину слова, взятого в усій його повноті, дослідники звертаються до поезії: «Що означає поява слова в поезії? Так само, як кольори на картині яскравіші, а камінь на будові міцніший, слово в поетичному творі промовистіше, ніж деінде»⁸.

Так само кожне загальноновживане слово національної мови, спроектоване на історичний досвід народу, засвідчений у народних приказках, прислів'ях, може розповісти чимало про національну картину світу українців. Адже одиниці традиційного лексично-фразеологічного рівня в їх текстовій реалізації набувають багатопланового змісту, формують структуровані концепти, пор.: «Синергетичні, лінгвокреативні потенції вербальної одиниці виявляють себе в образному слововживанні при взаємодії когнітивних і дискурсивних чинників із опосередкованим осмисленням духовно-культурних цінностей — концептосфери національної спільноти. У процесі нарощування смислової структури концепту інваріантний узагальнений образ стає основою породження етнокультурних компонентів як базових в етносмісловій свідомості»⁹. Виявляючи безпосередній зв'язок із логікою, психологією, етнокультурою, мовні номінації засвідчують специфіку національного сприймання світу.

Глибокий етнокультурний зміст і психологічний потенціал мають в українському фольклорі та художній літературі загальноновживані слова *час*, *слово*, *слава*, *доля*, *душа*. За метафоричними контекстами, в яких функціонують ці слова, наприклад, у поезії Ліни Костенко, дослідники простежують неперервну традицію духовних пошуків народу, в центрі яких поставлено мову, писемність, літературу¹⁰. Виявом укорінення в національну культуру, в сприймання «прадавніх скарбів» мови виступають Шевченкові алюзії, що їх фіксуємо в текстах Ліни Костенко: «Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки». Пор. Шевченко-ве: «Все йде, все минає — і краю немає».

З філософським осмисленням людського буття пов'язані поетичні контексти Т. Шевченка, в яких семантично навантаженим виявляється дієслово *минати*, що вживається в таких граматичних формах (кількість зафіксованих форм наводимо в дужках): *минають* (20), *минає* (25), *минуло* (16), *минулося* (10). Це дієслово виявляється знаковим у мовотворчості Т. Шевченка, що можна пояснити епічними мотивами його поезії, особливою увагою автора до історії народу, його минувшини, а також філософськими роздумами митця над плінністю людського життя. Пор. у Т. Шевченка: «Неначе степом чумаки уосени версту проходять, так і мене минають годи» і в Л. Костенко — «Не час минає, а минаєм ми».

⁸ Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. — К., 2001. — С. 38.

⁹ Кононенко В. Смислова структура концепту // Семантика мови і тексту : Матеріали ІХ міжнар. наук.-практ. конф. 26–28.09.2006 р. — Івано-Франківськ, 2006. — С. 250.

¹⁰ Чорненький Я. Метафоризація на рівні опорних слів у поезії Ліни Костенко // Stylistyka. — Opole, 1999. — Т. 8. — С. 217–255.

Це своєрідний перегук, діалог митців на ту саму тему, але зі зміщеними акцентами, наявними в конверсиві, у якому міняються місцями дійові особи — *час і люди*.

Лексична семантика слова *минати / минути* корелює із можливостями українського словотворення, які використовує поетична мова, активізуючи словотвірні моделі із префіксом *пра-*, наприклад, у поезії Бориса Тена (*праісторична путь, прадавня старовина, прадідна родина*) або в поезії Л. Костенко (*прадід, прадерево, пракішка, праконяка, прاپівень, пракорова, прापес*).

Категорія часу по-різному виявляє себе в поетичних текстах. Лексико-семантичне поле «час» об'єднує не лише іменникові номінації *безсмертя, вік (віки), вічність, епоха, ера, літа, роки, століття, хвилина, мить, майбутнє, минуле*, похідні від цих слів, а й дієслова *іти, проминати, промчати*, прислівники *ще, досі, вже, тепер, тоді, колись, давно* і под. Прикладом актуалізації часової семантики в прислівникових формах може бути афористичний вислів з однойменного вірша Л. Костенко: «*Ще назва є, а річки вже немає*».

Поєднання невіддільного людини високого образу часу і типових національних реалій характерне як для поезії Т. Шевченка, так і для мовотворчості Л. Костенко, пор.:

«І засміялась провесінь: — Пора! —
За Чорним Шляхом, за Великим Лугом —
Дивлюсь: мій прадід, і пра-пра, пра-пра —
Усі ідуть за часом, як за плугом».

Особливу функцію виконує час у ліричній поезії, де немає фабули, а є рух почуттів, спогадів, думок, що можуть зупинити час, прискорити час, повернути його назад через зображення конкретних речей, через передавання емоційного стану мовця-автора. Здебільшого в ліриці маємо справу з категорією позачасовості, хоча в тексті наявні формальні ознаки часу в особових формах дієслова. Заглиблення в семантику граматичних форм, що функціонують у тексті, може сприяти пізнанню не лише особливостей авторського стилю, а й відкриттю закономірностей внутрішньої організації мови, мовної картини світу, пор.: «Мова, таким чином, постає як своєрідний світ світів, де парадигматика кожного окремого може бути розглядана на іманентному (внутрішньомовному) рівні; на рівні «мова — зовнішній світ»; осібно — на рівні текстів»¹¹.

Акцентування уваги на різних аспектах пізнання мовної картини світу (виявлення етнокультурних стереотипів, осібність, відмінність одних мовних картин світу від інших), спостереження за варіюванням, видозміною мовних форм залежно від їхньої ролі у функціональному чи індивідуальному стилях спонукає дослідників до вироблення визначеного інструментарію, конкретних методів дослідження мовної картини світу. Адже від часу запровадження цього поняття в лінгвостилістику його термінологічний статус був обтяжений метафоричним змістом, що, зокрема, вплинуло на непослідовне використання методів і методик лінгвостилістичного дослідження.

Одиницями виміру мовної картини світу виступають лексичні парадигми, побудовані за принципом організації тематичних груп лексики; лексико-синонімічні ряди; семантичні поля, що об'єднують лексичні, фразеологічні одиниці навколо ядерного слова-поняття; лексико-асоціативні поля, що формуються в конкретних текстах залежно від авторського світосприймання значення ключових слів-понять та їхніх асоціацій. Активне використання в описах мовної кар-

¹¹ *Мойсієнко А.* Мова як світ світів. Поетика текстових структур.— К., 2008.— С. 9.

тини світу таких термінів когнітивної лінгвістики, як *концепт*, *концептосфера*, а також загальнонаукових абстрактів *простір*, *час* / *художній простір*, *час*, так само пов'язується з вимогами вироблення адекватних методів дослідження мовної картини світу. Коли йдеться про асоціативні зв'язки слів у тексті, про метафоричні висловлення, постає проблема інтерпретації тексту, тлумачення змісту словесних образів. Поряд із встановленням ієрархічних зв'язків між ключовими словами — стилістичними маркерами індивідуальної мовної картини світу, із моделюванням семантичних і асоціативних полів як репрезентантів цієї картини світу релевантним виявляється метод перифразування, надто коли йдеться про інтерпретацію змісту метафоричних висловлювань, архетипних, символічних образів, про встановлення диференційних ознак мовної картини світу.

Вивчення мовної картини світу передбачає вихід у сферу концептів культури. Сучасна когнітивістика оперує відповідними поняттями: «прецедентні тексти», «національні символи», «знаки культури», «ремінісценції», «мовно-естетичні знаки культури», «логоепістемі». З погляду структури — це різнорівневі мовні одиниці, які акумулюють певні «кванти» знання культури, пор.: «Логоепістема — знак, який потребує осмислення на двох рівнях: рівні мови і рівні культури. Вона, таким чином, є маргінальним знаком, адекватне розуміння якого передбачає орієнтування і в сфері коду (мови), і в сфері інформації, яку передає цей код (культури)»¹².

Мовець реагує на пізнання й оцінку навколишньої дійсності, використовуючи відповідні одиниці мовного коду. Цим одиницям властива інформаційна спадковість. Невіддільним компонентом їхньої семантики виступає оцінний компонент, що вже обтяжений знаннями естетики національної культури. Матеріальні оболонки висловів, афоризмів, цитат у момент їхнього «вторинного» використання фіксують духовний досвід людини в культурному середовищі. Реципієнти виявляють або належність до того самого культурного середовища, або відсутність знань про передавану мовним знаком культуру.

Оцінюючи той чи той художній текст, читач-інтерпретатор актуалізує поняття культурної пам'яті. Читач, не обізнаний з поезикою фольклорних текстів, відзначить незвичність епітетної сполучуваності, формальну подібність — тавтологію прикметникової та іменникової основ у поетичних рядках Л. Костенко:

«Тут сосни соснові, берези березові
І люди людяні тут».

За зовнішньою подібністю кореневих повторів у словосполученнях носій української мови обов'язково зверне увагу на семантичну відмінність епітета *людяний*. Мовна свідомість читача сприймає сполучуваність *люди людяні* як потенційно можливу, пор.: *людяний* — «який щиро, доброзичливо, чуйно ставиться до інших; уважний до чужих потреб; гуманний»¹³. Потрапляючи в синтагматичну структуру віршованої мови, в зіставленні з названими тавтологічними структурами, прикметник *людяні* в словосполученні *люди людяні* набуває значення «справжні» подібно до актуалізованого поняття «справжні», переданого епітетами *сосни соснові, берези березові*. Зауважимо, що йдеться про роль вертикального контексту не лише в наведених рядках, а й у ширшому контексті — існу-

¹² Бурвикова Н. Д., Костомаров В. Г. Жизнь в мимолетных мелочах.— СПб., 2006.— С. 7.

¹³ Словник української мови : В 11 т.— К., 1973.— Т. 4.— С. 571.

ванні фольклорної моделі епітетних словосполучень у народнопісенних текстах, пор.:

«Їдь, Наталю, з нами.
Лучче буде, як у мами.
В нас *гори золотії*,
В нас *трави шовковії*,
В нас *ріки медовії...*»

Позитивна оцінність епітетних словосполучень виявляється позірною, оскільки в наступній пісенній строфі з'являються інші традиційні означення, що заперечують попередню оцінку, передають негативне психологічне сприйняття ознаки:

«У них *гори кам'янії*,
У них *трави зеленії*,
У них *ріки водянії*».

Сполучуваність *гори кам'янії*, *трави зеленії*, *ріки водянії* побудована на семантичній тавтології іменника та прикметника. Фольклорна модель епітетних словосполучень передбачає гру формою слова і його семантикою. Характерна сполучуваність лексичних одиниць, функціонування постійних епітетів з антонімічною семантикою відбивають специфіку народнопоетичного мислення, особливості мовної картини світу українців.

Інтерпретація фольклорних, художніх текстів пов'язана з виявленням додаткових чуттєвих і поняттєвих рефлексій, спричинених мінливою стійкістю феномену мовної картини світу. Цю ознаку можна простежувати на різних часових зрізах літературної мови, на її стилєвих і жанрових відмінностях.

Українська літературна мова другої половини ХХ — початку ХХІ ст. репрезентує виразний філологічний струмінь текстотворення, коли об'єктами художньої рефлексії й ознакою динамічного розгортання сюжету стають назви звичайних українських реалій — природи, побуту, історії тощо. Показові щодо названого явища тексти зі збірки поезій Василя Голобородька «Українські птахи в українському краєвиді» (Х., 2002). Принагідно зауважимо, що і в назві однієї з авторських збірок «Слова у вишиваних сорочках» (1999) віддзеркалено властивий індивідуальному стилеві поета метод проникнення у внутрішню форму слова, вигранювання в його змісті українознавчого компонента, тобто авторські рефлексії над словами-поняттями містять інформацію про українську культуру і світовідчуження українців. Цей метод автор застосовує, створюючи оригінальні поетичні тексти про птахів. Зупинимось, зокрема, на «українськості» тексту поезії «Біла лелека. Птах, що має чорний знак на білому». Насамперед назва цієї поезії асоціюється із назвою знакового для історії української культури 70-х років ХХ ст. фільму І. Миколайчука «Білий птах з чорною ознакою».

Символічний зміст номінації *лелека* можна вбачати в українській фольклорній традиції, яка, безумовно, детермінувала авторське сприйняття й відповідне структурування тексту В. Голобородька. Поетичний текст, побудований як звертання до лелеки, членується на окремі тематично цілісні частини, що мають однакові зачини: «Лелеко, біла лелеко, ти твориш загадку» (про саму себе). Кожна із загадок — розповідь про характерну ознаку птаха: його вигляд, велику кількість місцевих назв, міфологізацію усього життя лелеки поруч із людиною, пояснення усталених порівнянь, мотивацію змісту приказок і прислів'їв, у яких дійовою особою виступає лелека, накладання ситуацій, поведінки птаха на народний календар, тобто кожна назва, вислів про лелеку стають стимулом для на-

сиченої народознавчою інформацією розповіді про птаха, причому розповіді в характерній епічно-поетичній тональності.

Вірш побудовано як загадку-відгадку: «люди хочуть окремим ім'ям виділити кожному із вас з-поміж інших лелек, які живуть в інших селах по всій Україні, як знайомих собі людей». Перелічені у віршових рядках слова з позначеним наголосом — це відповідь на питання, як називають лелеку в різних місцевостях України: *чорногуз, жабоїд, астер, гастрів, гарист, гайстер, бацан, боцок, боцан, боцюн, боцюра, боцян, боцьок, бочан, бузок, бузьок, бусань, бусев, бусел, бусель, бусень, бусик, бусил, бусиль, буся, бусок, бусол, буська, бусько, бусьок, бусьол, буцел, буциль, буцоль, бучак, бушель, бушла, бушля, кліконь, неклійка, клекотен, клекотень, говля, говня, говря, гова, гованя, гов'я, голя, веселик*. Поряд із переліченими назвами подано власне лінгвістичну інформацію про німецьке, польське, турецьке походження деяких назв лелеки, а також запропоновано поетичну етимологію назви:

«нема кому вийти, село розвеселити, ось
ти, білий лелече-пташе, розвесели село наше, і уже
ти з далекого краю-вираю навесні вилітаєш,
ти з далекого краю-вираю до нашого села летиш,
у день святого Гарасима, 17 березня,
до нашого невеселого села прилітаєш
(Гарасим прийшов
і тебе, біла птахо, з далекого краю-вираю привів),
перелітаєш Десну і приносиш нам красну весну,
ти — *веселик*».

Якнайширший етнографічний матеріал, пов'язаний із народними звичаями, — зустрічю лелек, що прилітають із вирію, уводить автор у поетичну розповідь. Тут зібрано різноманітні дитячі умовляння-заклики — щоб лелеки селилися біля них, у їхньому селі:

«Лелеко, біла лелеко,
до осені недалеко,
а де твої діти?»

Лелеко, лелеко-татку,
збудуй у нас добру хатку,
та виведи діток!
Лелеко, лелеко-дядьку,
зроби мені хатку
і ставок, і млинок,
ще й вишневенький садок!»

Такі дитячі припрошування, заманювання лелеки увиразнено повторами, властивими загалом усій поетично-фольклорній медитації:

«бо ж по всій Україні тебе чекають діти,
бо ж по всій Україні тебе хочуть приманити діти,
бо ж по всій Україні тобі хочуть діти махати руками
й запрошувати селитися в їхньому селі,
тільки у них на подвір'ї,
бо ж по всій Україні тебе чекають діти».

Автор зібрав найвідоміші й мало відомі загадки про лелек (*Довгі ноги і довгий ніс, по болоті ходить скрізь; На вершину палати хатчина, а там пан високий*), стійкі народні порівняння, прислів'я, приказки із супровідним поясненням

їхнього змісту й ситуації вживання на зразок: *Облітав, мов лелека, усі моря і землі* (співчуття до людини, що повернулася, не знайшовши щастя в далекому краю); *Сміється, наче б його бузько носом лоскотав* (так люди кепкують із того, хто дуже сміється без причини, — адже такої нагоди, щоб його лелека своїм довгим носом полоскотав, не буває); *Бузьок на хаті, а журба в кімнаті* (про людину, яка з якогось приводу журиться, на що немає ніякої розради); *Ковтнув, як лелека жабу* (усміхаючись, кажуть про людину, яка щось жадібно ковтає); *Така правда, як Бог казав буселю* (про людину, яка нарікає на свою долю, хоч кожному долю визначає Бог, як лелеці визначено ловити гадів і всяку нечисть); *На одній сіножаті і віл пасеться, і бузько жаби ловить* (про двох людей, які на перший погляд ніби й відрізняються одне від одного, а насправді — «обоє рябое»).

Поведінку лелеки люди пов'язують із народними прикметами, наприклад, із настанням ранньої і холодної зими, з урожайним чи неврожайним роком, з прибуванням молока у корів від соковитої трави (пастушки звертаються до білої лелеки й вигукують замовляння: *Бузьок-чачля — молока крапля, і в горнець, і в скопець, а сам бузьок молодець*). Перебування лелеки й людини в одному природному просторі зумовлює й таку особливість спілкування з цим дивом-птахом, як звертання нібито до сільського дядька, доброго сусіда (*Антоне, Антоне, коли тепло встановиться?; Іване, Іване, скажи, чи ще довго пасти череду?*), що з усмішкою коментує автор :

«так тебе, біла птахо, називають,
ніби мало у тебе своїх, лелечих, імен,
іще й людськими іменами».

Твір В. Голобородька про лелеку — ціла ліро-епічна поема, в якій поєднано тексти замовлянь, народних легенд, вірувань, ліричні відступи про подібність долі лелеки й людини, що відображено в розгорнутих порівняннях («Світ так змінився, що ми, старі, як ті бузьки по Спасі, ходимо по ньому — ніби він не наш, а ми не його»). Автор час від часу повертається до тих самих тем, тобто будує текст, ніби «тче» фольклорний твір, з притаманними йому повторами, переспівами тієї самої теми. Такими, наприклад, є тема дозрівання дівчини, її заміжжя з переповіданням загадки-легенди, загадки-небилиці про походження лелеки, тема відлітання лелек у вирій (птахи після Спаса збираються у зграї й відлітають тільки вночі, щоб не почули солов'ї, які також восени летять на південь, примощуючись на спинах лелек), тема зустрічі лелек і замовляння майбутнього врожаю у день Благовіщення, 7 квітня, тема дівочого Бога (поведінка птаха символізує одруження, народження дитини, добробут сім'ї тощо).

Цитування народних висловів, опис дитячих ігор, стилізація замовлянь, переказування легенд визначають специфіку авторського тексту, лейтмотивом якого є ліричне звертання до білого лелеки, птаха, який творить загадку про самого себе. Розтлумачуючи загадкові знаки народного глибинного світовідчуження, поет пропонує нам новий естетичний код прочитання української культури. В оригінальному переплетенні фольклорного і авторського літературного текстів постає міфологізований світ, який зберегла мова, її опоетизовані загальні та власні назви.

Особливу увагу сучасні дослідники приділяють життю власних назв у мовній картині світу українців. Функції власних назв (топонімів, антропонімів) у художніх текстах здебільшого пов'язують з історичною тривалістю, мотивами називання, характером внутрішньої форми, народною етимологією тощо. Мовна практика художників слова сприяє символізації, семантичній глибині влас-

них назв¹⁴. Культурна семантика власних назв невіддільна від часової і просторової характеристики функціонування літературної мови.

Завдяки мові, естетиці слова, або «мистецтву красиво мислити» (Г.-Г. Гадамер), сучасний читач має змогу оживити давні народні звичаї, наблизити минулі віки, відчувати силу й красу людської думки, втіленої у мовній картині світу.

S. Ya. YERMOLENKO

THE DYNAMIC AND CONSTANT NATURE OF THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

The article compares and contrasts various definitions of the «linguistic picture of the world», and outlines methods used to study the linguistic picture of the world. The article provides examples of the constant and dynamic nature of the linguistic picture of the world through analysis of literary texts.

Key words: Linguistic picture of the world, the methods of the linguistic picture of the world, ethnic culture, lexical semantics.

¹⁴ *Карпенко Ю. О., Мельник М. Р.* Літературна ономастика Ліни Костенко.— Одеса, 2004.— 216 с.